

Pamiętki Augusta Ferdinanda von Lessena/Leesena (1804–1876) w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu

Travel Memorabilia of August Ferdinand von Lessen/ Leesen (1804–1876) in the collections of the University Library in Poznań

Filip Andrzej Jakubowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Arabistyki i Islamistyki

<https://orcid.org/0000-0001-6152-8114>

e-mail: filip.jakubowski@amu.edu.pl

Abstract. The **aim** of this article is to present and analyse a previously unpublished collection of travel memorabilia belonging to August Ferdinand von Lessen (1804–1876), preserved in the University Library in Poznań. This material constitutes a significant source for research on the mobility of the European aristocracy, the culture of travel, and collecting practices in the 19th century. The **methods** employed in the study include a detailed analysis of the volume's contents, comprising 149 items (including both manuscript and printed documents), a biographical sketch of Baron von Lessen, and an attempt to reconstruct his travel itinerary based on travel documents, hotel bills and tickets. On the grounds of the conducted analysis, it is **concluded** that the collection holds not only documentary but also interpretative value, offering insight into the everyday life, social networks, and strategies of self-presentation employed by the 19th-century German aristocracy. The assembled materials reflect the owner's extensive contacts, his political and cultural engagement, and his significant role in shaping familial and societal memory. This collection merits further exploration, particularly within the context of studies on European diplomacy and the transnational mobility of elites during this period.

Keywords: travel souvenirs, 19th century, European diplomacy, August Ferdinand von Lessen.

W zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu znajduje się obszerny tom figurujący pod nazwą „Papiery osobiste, notatki, mapy, bilety, afisze z podróży po Europie i Afryce Północnej Augusta Ferdinanda von Lessen/Leesen, odbytych w latach 1830–1852. Materiały w jęz. francuskim, niemieckim, włoskim, greckim, angielskim i arabskim” (sygn. 1701, akc. 12 XII 1957). Zakres czasowy dokumentów i ich różnorodność wykraczają poza wskazany opis.

Niniejszy artykuł jest pierwszym tekstem poświęconym tym materiałom. Jego celem jest przedstawienie i analiza zbioru pamiątek zgromadzonych przez niemieckiego arystokratę barona Augusta Ferdinanda von Lessena.

Von Lessen to postać o bardzo ciekawym życiorysie, dotąd niedostrzeżona przez badaczy. Na podstawie zgromadzonych przez niego pamiątek, jak też nielicznych źródeł zewnętrznych udało się odtworzyć jego biogram. Uwzględnia on liczne podróże (w tym do Algierii i Egiptu), udział w wojnie o Szlezwik, uzyskanie tytułu barona i przeprowadzkę do Poznańskiego. Szczególne znaczenie ma szlak jego podróży. Baron von Lessen upodobał sobie zwłaszcza południe Europy, wielokrotnie bywał we Włoszech. Wyjątkową wartość mają też pamiątki z podróży do Egiptu i Algierii odbytych w latach 50. XIX wieku.

Analiza zgromadzonych dokumentów jest treścią dalszej części tekstu. Zostały one pogrupowane, a wybrane egzemplarze – omówione. Źródło, jakim zbiorczo jest tom pamiątek von Lessena, świadczy zarówno o wzroście mobilności arystokracji w połowie XIX wieku, jak i o profesjonalizacji rodzącego się przemysłu turystycznego. W tej epoce zaczęto drukować przewodniki turystyczne Bedeckera (od 1832 roku), wówczas powstała firma turystyczna Thomasa Cooke’a (1842).

Wstępna rekonstrukcja biografii Augusta Ferdinanda von Lessena opiera się na dwóch podstawowych zasobach źródłowych. Pierwszym z nich jest analizowany zbiór pamiątek pozostawionych przez samego barona. Oprócz dokumentów podróży zawiera on liczne druki urzędowe, umożliwiające identyfikację podstawowych danych osobowych arystokraty. Drugim kluczowym źródłem jest wpis w *Neues Allgemeines Deutsches Adels-Lexicon*, który – jak można przypuszczać – został dołączony do zbioru pamiątek przez samego Augusta von Lessena. Zawiera on również rozbudowane genealogiczne zestawienie dziejów rodziny, sięgające XVII wieku. Informacje te uzupełniane są przez inne drukowane źródła biograficzne, niemniej ich fragmentaryczny charakter sprawia, że dla pełniejszego opracowania życiorysu barona konieczna jest pogłębiona kwerenda archiwalna, w szczególności w zasobach niemieckich, ze wskazaniem na archiwum w Hamburgu.

August Ferdinand von Leesen występuje w źródłach niemieckich najczęściej jako Ferdinand von Lessen¹, choć nazwisko historycznie bywało też zapisywane jako „von Lesen” i „von Lehsen”. Von Lessenowie to stara czeska rodzina szlachecka. Jej czeska katolicka gałąź wymarła w XVIII wieku, przetrwały natomiast protestanckie linie w Niemczech. Według informacji zawartych w *Neues Allgemeines Deutsches Adels-Lexicon* bracia Albrecht i Matthias von Leesen, wyznający protestantyzm, z powodu swojej przynależności konfesyjnej opuścili Czechy w 1576 roku². Obaj osiedli w okręgu Steinberg w Holsztynie, od nich wywodzą się dwie linie rodziny: holsztyńska i saksońsko-gocka.

August Ferdinand pochodził z linii Albrechta, urodził się w 1804 roku w Itzehoe (obecnie należącym do Szlezwika-Holsztynu)³. Po ojcu Thiesie (Mateuszu) V przejął majątek Leesenshöhe i Catharinenhof (Katharinenhof). Skończył studia prawnicze na uniwersytecie w Getyndze i praktykował jako radca prawny⁴. Ożenił się z Cäcilie Mackeprang; brak informacji o potomstwie. Był zaangażowany w obronę wyspy Femern (niem. Fehmarn) w czasie I wojny o Szlezwik (1848–1850)⁵. Otrzymał od księcia Fryderyka von Schleswig-Holstein-Noer (1800–1865) zadanie sformowania milicji oraz objęcia jej dowództwa. Duńczycy zdobyli wyspę i próbowali aresztować von Lessena, ten jednak zdołał zbiec, przeprawiając się otwartą łodzią z Lemkenhafen do Heiligenhafen 17 lipca 1850 roku. W Archiwum Głównym Badenii-Wirtembergii

¹ The Consortium of European Research Libraries Thesaurus, <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01935987> [dostęp: 18.02.2025].

² „Altes, böhmisches Adelsgeschlecht, welches früher auch V. Lesen. und v. Lehsen geschrieben wurde, in der katholischen Linie im 18. Jahrh. in Böhmen erlosch. in zwei protestantischen Linien aber in Holstein, Sachsen- Gotha. Posen etc. in den Nachkommen der Gebrüder Albrecht und Matthias v. Leesen, welche wegen des protestantischen Glaubensbekenntnisses 1576 Böhmen verliessen und sich in der freien Elbmarsch des Steinburger Amtes in Holstein ankauften, fortblüht”. E.H. Kneschke, *Neues Allgemeines Deutsches Adels-Lexicon im Vereine mit mehreren Historiken*, t. 5, Leipzig 1864, s. 435.

³ Papiery osobiste, notatki, mapy, bilety, afisze z podróży po Europie i Afryce Północnej Augusta Ferdinanda von Lessen/Leesen, odbytych w latach 1830–1852, Biblioteka Uniwersytecka UAM, Rkp. sygn. 1701, k. 3v. Itzehoe jest wymieniane w dokumentach podróży, ale „Deutsche Biographie” podaje leżący nieopodal majątek von Lessenów – Leesenshöhe, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116855061.html> [dostęp: 6.03.2025].

⁴ W *Opisie wyspy Fehmarn* tytułowany jest Justizratz – J. Voss, *Chronikartige Beschreibung der Insel Fehmarn*, t. 2, Burg a. F. 1891, s. 96.

⁵ I wojna o Szlezwik (1848–1850) – konflikt między Danią i Związkiem Niemieckim o przynależność Szlezwiku i Holsztynu, zakończony zwycięstwem duńskim i unią personalną między państwami. Zob. R. Bohn, *Geschichte Schleswig-Holsteins*, München 2015, s. 90–94.

w Stuttgarcie znaleźć można wniosek o jego ekstradycję⁶. Osiadł w rodzinnym majątku Leesenshöhe k. Itzehoe. Pomimo udziału w wojnie przeciwko Duńczykom od 1852 roku podróżował, korzystając z duńskiego paszportu wydanego w Itzehoe⁷. Von Lessen ufundował w 1872 roku obelisk upamiętniający obronę wyspy 15 kwietnia 1848 roku. Pomnik istnieje do dziś⁸.

Pomnik na wyspie Femern nie jest jedynym znaczącym materialnym śladem pozostawionym przez von Lessena. Można wskazać wydany drukiem opis należących do niego waz, zgromadzonych w rezydencji w Gocie. Zbiór naczyń to efekt zakupów i własnoręcznie odkrytego grobu w okolicach Neapolu. Dwie wizyty zakończone wysłaniem artefaktów do Gothy odbyły się w 1852 i 1858 roku⁹. Zachowały się nawet rachunki za zakup waz i ich transport do Gothy via Rotterdam¹⁰. Dają one doskonały ogłód logistyki w połowie XIX wieku.

Wspomniany wcześniej leksykon wymienia też istotne wydarzenia związane z otrzymaniem tytułu barona oraz zakupem majątku w Wielkopolsce. Książę Ernest II z Saksonii-Coburga-Gothy (1818–1898) nadał Augustowi oraz jego siostrzeńcom, Wilhelmowi i Nicolasowi Ferdynandowi, tytuł barona (Freiherrnstand). 16 lutego 1863 roku król pruski Wilhelm I przyznał mu tytuł rycerza zakonu św. Jana (Johanniter-Ritter)¹¹. W zbiorze znajdują się zdjęcia orderów otrzymanych przez von Lessena (jak można przypuszczać). Na sześciu fotografiach widnieje 17 odznaczeń¹².

Von Lessen sprzedał swoje posiadłości na wyspie Femern i zakupił ziemię wraz z dworami w Poznańskim. Tytuł barona von Lessenowie otrzymali jako panowie Treben (ob. Trzebiny, powiat leszczyński) i Petersdorf (ob. Piotrowice,

⁶ Landesarchiv Baden-Württemberg. Hauptstaatsarchiv Stuttgart, <http://www.landessarchiv-bw.de/plink/?f=1-576099> [dostęp: 4.04.2025].

⁷ „Auf seinem Landsitze Leesenshöhe bei Itzehoe verblieb er bis zum Jahre 1852; dann bereiste er, einen in Itzehoe ausgestellten dänischen Paß benutzend, den Orient, Egypten, Syrien und Kleinasien”. J. Voss, op. cit., s. 106. Całość opisu walk na wyspie Femern – ibidem, s. 94–109.

⁸ [b.a.], *Denkmal-Anlage wird restauriert*, <https://www.fehmarn24.de/feharn/denkmal-anlage-wird-restauriert-669142.html> [5.03.2025].

⁹ E. Schulz, *Beschreibung der Vasensammlung des Freiherrn F. von Leesen*, Leipzig 1871, s. 3–4.

¹⁰ Papiery osobiste..., k. 135 a–p.

¹¹ *Liste der Ehrenritter des Johanniterordens 1853–1918*, red. N. Scheuring, poz. 825, [b.m.] 2021, [s. 21], https://www.deutsche-gesellschaft-fuer-ordenskunde.de/DGOWP/wp-content/uploads/2021/07/Liste_Ehrenritter_Johanniterorden_N_Scheuring.pdf [dostęp: 7.03.2025].

¹² Papiery osobiste..., k. 92.

pow. leszczyński) oraz Retschke (ob. Drzeczkowo, pow. leszczyński) i Wulke (ob. Wolkowo, pow. leszczyński) w Grossherzogtum Posen¹³ w okręgu wschowskim¹⁴.

August Ferdinand von Lessen zmarł w 1876 roku w Trzebinach. Został pochowany w parku pałacowym w Drzeczkanie. Grobowiec, który stał się z czasem mauzoleum rodzinnym, istnieje do dziś, choć jest już mocno zniszczony¹⁵. Rodzina von Lessen porzuciła majątki wielkopolskie wraz z niemieckim odwrotem w 1945 roku.

Na podstawie zgromadzonych pamiętek można zrekonstruować szlak peregrynacji barona von Lessena. Jeszcze jako student jeździł po krajach niemieckich, ale poważniejsze wyprawy rozpoczęły się po roku 1830. Dane na temat poszczególnych miejsc pobytu barona von Lessena zaczerpnięte zostały z rachunków hotelowych, biletów (na promy i dyliżanse), dokumentów podróży i ewentualnie listów. W wielu przypadkach brakowało dat lub nazw miejscowości albo dokumenty były nieczytelne, stąd odtworzenie pełnej trasy peregrynacji arystokraty – bez pogłębionych specjalistycznych badań – nie jest możliwe.

Poniżej przedstawiam chronologiczne zestawienie miejsc pobytu Augusta Ferdinanda von Lessena, potwierdzonych w analizowanym zbiorze dokumentów. Datyienne zostały uwzględnione wyłącznie w przypadkach, w których możliwe było ich odczytanie z wysokim stopniem prawdopodobieństwa:

- 1825: państwa niemieckie (12 października – Monachium, 16 października – Norymberga, Drezno)¹⁶;

- 1829: Paryż¹⁷;

- 1830–1831: Francja (Annemasse), Szwajcaria (1830: 21 września – Zurych, 23 września, 11 października – Genewa), Włochy (Domodossola, 30 października 1830 – Borgo Ticino, Perugia, Livorno, 1831 – Padwa, 6 października 1830, 3 stycznia 1831 – Rzym, listopad 1830 – Neapol, Wenecja, Bolonia, Florencja, 3 stycznia 1831 – Radifocani, 19 stycznia 1831 – Francoli)¹⁸;

¹³ Tak w leksykonie.

¹⁴ Informacja o nabyciu majątku w Drzeczkanie została potwierdzona w pracy *Majątki wielkopolskie*, t. 4: *Powiat leszczyński*, oprac. M. Jarzewicz, Szreniawa 1996, s. 29.

¹⁵ Region Wielkopolska (portal opracowany przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu), <https://regionwielkopolska.pl/katalog-objektow/palac-w-drzeczkanie/> [dostęp: 18.03.2025].

¹⁶ Papiery osobiste..., k. 3.

¹⁷ Ibidem, k. 29a, 29b.

¹⁸ Ibidem, k. 4–5.

– 1852–1853: 1852 – Francja (Marsylia)¹⁹, Egipt²⁰ (17 lipca²¹, 26–27 lipca – Kair²²; 28 lipca, 4 sierpnia, 7 sierpnia – Aleksandria²³), Konstantynopol, Grecja²⁴, Włochy (Padwa, 11 listopada – Bolonia; 1–5 października²⁵, 28 października – Rzym; 28 października – Siena²⁶, Florencja); 1853 – Egipt (3–6 stycznia – Aleksandria²⁷);

– 1855: Francja (28–? czerwca – Paryż, Lyon, 27–28 czerwca²⁸, 9 czerwca, 10 lipca – Marsylia²⁹), Algieria (12–25 czerwca – Algier)³⁰, Szwajcaria (Genewa)³¹;

– 1858: Francja (Paryż, 3–4 kwietnia – St. Etienne), Szwajcaria (24–28 października – Bazylea³², 28–29 października – Bienne³³), Włochy (4–7 października, 6 grudnia – Wenecja, 26 listopada – Rzym³⁴, Mantua, 2 grudnia – Florencja³⁵, Neapol³⁶).

Ostatnie dokumenty i pamiątki podróże pozostawione przez von Lessena pochodzą z 1858 roku. Z późniejszego okresu zostały tylko rachunki, korespondencja i wycinki prasowe.

Opis zbioru

Zbiór pamiątek liczy 149 elementów (część z nich jest wielostronicowa), przytwierdzonych do kart albumu. Są wśród nich: druki ulotne, prasa

¹⁹ Ibidem, k. 46.

²⁰ Ibidem, k. 60.

²¹ Ibidem, k. 86.

²² Ibidem, k. 78a, 78b.

²³ Ibidem, k. 78c, 79, 80.

²⁴ Ibidem, k. 94–96.

²⁵ Ibidem, k. 127.

²⁶ Ibidem, k. 121.

²⁷ Ibidem, k. 76–77.

²⁸ Ibidem, k. 43.

²⁹ Ibidem, k. 46.

³⁰ Ibidem, k. 8, 55.

³¹ Ibidem, k. 16, 17.

³² Ibidem, k. 23b.

³³ Ibidem, k. 19.

³⁴ Ibidem, k. 128.

³⁵ Ibidem, k. 110a.

³⁶ Ibidem, k. 111.

i fragmenty książek, druki urzędowe i rękopisy (listy, notatki). Autor sporządził własnoręcznie spis znajdujący się na początku tomu, a wiele obiektów opatrzył komentarzami. Część tekstów ułożonych jest chronologicznie (np. na początku znajduje się urzędowe poświadczenie statusu studenta). Zbiór zawiera kilka pustych kart.

Druki ulotne, mapy, afisze

W tej grupie najważniejsze miejsce zajmują mapy. Baron von Lessen nabywał zarówno mapy regionów, jak i plany miast. Są one drukowane na grubym papierze i w większości zachowane w doskonałym stanie. Ich wykaz obejmuje następujące obszary (w kolejności zamieszczenia w tomie): Genewa (wyd. 1829), Strassburg (b.d.), Bazylea (b.d.), okolice Lucerny (b.d.), Paryż (1829), załogi Paryża (b.d.), Wersal (b.d.), Paryż (topograficzna panorama, b.d.), przebieg Saony i Renu (b.d.), Lyon (1850), Marsylia (1852), Algier (1850), okolice Algieru (1852), basen Morza Śródziemnego (b.d.), Egipt (zawiera kalendarium wojny francusko-angielskiej, b.d.), „Ziemia Święta lub Palestyna” (z opisami miejsc związanych z życiem Jezusa, 1849), Ziemia Święta i Jerozolima (1837), Grecja (b.d.), Florencja (dwa egz., oba b.d.), Rzym (b.d.), Mediolan (1829), Wenecja (1829), Rzym (b.d.), Wenecja (b.d.), Mediolan (b.d.), Florencja (b.d.), Neapol (dwa egz., oba b.d.), Włochy (1827), Neapol (b.d.), Pompeje (b.d.).

Łącznie kolekcja obejmuje 32 mapy, z których największą grupę – 14 egzemplarzy – stanowią przedstawienia obszarów włoskich. Na uwagę zasługują również dwa plany, które nie mieszczą się w ścisłej definicji mapy geograficznej. Dotyczą one układu miejsc w izbach francuskiego parlamentu i mają charakter planów architektoniczno-politycznych: „Plan figurative de la nouvelle salle de séance de la chambre des pairs” (wyd. między 1832 a 1842³⁷) oraz „Plan figuratif de la chambre des deutes” (wyd. 1842)³⁸.

Von Lessen gromadził również różnego rodzaju druki ulotne, spośród których szczególnie liczny jest zbiór afiszy teatralnych. Sam fakt ich obecności w kolekcji nie uprawnia jednak do formułowania wniosku o szczególnym zamięślowaniu von Lessena do teatru. Przedstawienia teatralne stanowiły bowiem jedną z powszechnych form rozrywki wśród arystokracji XIX wieku, a w omawianym okresie zyskiwały również rosnącą popularność w szerszych kręgach społecznych³⁹.

³⁷ Datacja ustalona na podstawie znajdującego się na planie Bertina de Veux, zmarłego w 1842 roku, który sprawował urząd od 1832 roku.

³⁸ Papiery osobiste..., k. 32–33.

³⁹ M. Leyko, *Teatralizacja życia publicznego w Niemczech w XIX wieku*, w: *Teatr masowy – teatr dla mas*, red. M. Leyko, Łódź 2011, s. 169–182.

Wyszczególnić można plakaty z Bazylei (1858)⁴⁰, Algieru (dwa z 1855)⁴¹, Grecji⁴², Florencji (1830)⁴³, Neapolu (1858)⁴⁴ i Sieny⁴⁵. Wyjątkowo cenne zdają się tu dwa afisze algierskie (il. 1). Théâtre Impérial d'Alger został otwarty dopiero w 1853 roku, a zatem zaledwie dwa lata przed datami widniejącymi na afiszach zgromadzonych przez von Lessena⁴⁶. Przedstawione materiały stanowią zarazem ilustrację szerszego procesu romanizacji regionu, procesu realizowanego przez francuskie władze kolonialne. Warto przy tym zaznaczyć, że Algieria – choć zarządzana w sposób kolonialny – miała formalnie status terytorium bezpośrednio inkorporowanego do Francji, a nie klasycznej kolonii.

THEATRE IMPERIAL D'ALGER.
Direction de Mme Ve Honoré CURET, directrice privilégiée.

Aujourd'hui samedi 26 Mai 1855.
En dehors de tout abonnement.

Irrévocablement pour la Dernière Fois
ROBERT-LE-DIABLE

Grand Opéra en 3 actes, paroles de MM. Scribe et Delavigne, musique de **M. MEYERBEER.**
Aux 1er, 3me et 5me actes. **DECORS NOUVEAUX** peints par M. HECTOR. — **COSTUMES NOUVEAUX.**

DISTRIBUTION :

Robert, duc de Normandie	MM. Chenev	Un héraut	MM. Fleuret
Bertram, son ami	Guillot	Un prieur	Lacroix
Raimbaut, paysan normand	Lucien Bourgeois	Isabelle, princesse de Sicile	Mmes Fleury Ménchand
Alberti, écuyer	Baptiste	Alice, paysanne normande	Christine
Un héraut d'armes du prince de Grenade	Alhaza	Réna, supérieure des Nonnes	Estrebanes
Le roi de Sicile	Saint-Angé	Première Nonne	Lozada
Le prince de Grenade	Ulric	Ecuyers, Pages, Chevaliers, Seigneurs, Nonnes, Paysans, diables, etc.	

DANSE

Au 2me acte, **PAS DE DEUX NOUVEAU**, dansé par Mlle Entrecañales et M. Guerrero. — Au Troisième Acte 2me Tableau :
Pas de la Séduction, dansé par Mlle Entrecañales. — **Pas de la Bacchanale**, dansé par Mlle Entrecañales et Lozada.

Les bureaux ouvriront à 7 heures, le Spectacle commencera à 7 heures et 1/2.

AVIS. Tout abonnement ayant cessé avec la clôture de l'Année Théâtrale, la Direction a l'honneur d'informer le public, que, par la représentation de ce jour, les loges, fauteuils, stalles, etc., sont à sa disposition, et livrées au bureau de location.

Alg — Imprimerie A. BOUGRET, rue Solito, n. 2.

Il. 1. Afisz teatralny z Algieru z 1855 roku, Rkp. sygn. 1701, k. 50

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu.

⁴⁰ Papiery osobiste..., k. 21. Tego typu ulotek jest kilka (k. 99, 37, 141).

⁴¹ Ibidem, k. 50, 52.

⁴² Ibidem, k. 97.

⁴³ Ibidem, k. 108.

⁴⁴ Ibidem, k. 146

⁴⁵ Ibidem, k. 116.

⁴⁶ L. Lepagnot, *Les théâtres en Algérie de 1830 à 1860*, „Revue d'histoire des colonies” 1952, t. 39, s. 79.

Afisz teatralne uzupełnia plakat reklamujący koncert „Artistes de Munich et la société l'union chorale” w Palais Electorale, być może w Genewie (tamże wydrukowany i zamieszczony między pamiętkami z Genewy)⁴⁷, oraz grecki afisz cyrkowy⁴⁸.

Wśród druków znajdują się ulotki o charakterze reklamowo-informacyjnym. Należą do nich m.in. broszura na temat loterii organizowanej w Lyonie⁴⁹, materiały promocyjne Hotelu d'Angleterre w Marsylii⁵⁰, informator dotyczący rejsów parowcem Le Caradoc z Malty do Aleksandrii i na Wyspy Jońskie (1852)⁵¹, a także dwa egzemplarze menu z restauracji prowadzonej przez osobę o nazwisku Giuseppe Scali. W przypadku ostatniego obiektu położenie lokalu nie zostało jednoznacznie ustalone; ulotki umieszczono jednak w zbiorze między pamiętkami pochodzącymi z południowych Włoch, co może wskazywać na jego usytuowanie w tym regionie⁵².

W zbiorze znajduje się również znaczna liczba wizytówek pochodzących od osób prywatnych lub instytucji, takich jak hotele i restauracje, oraz podarowanych przez przedstawicieli różnych grup zawodowych, w tym rzemieślników, dyplomatów, misjonarzy czy dragomanów, co świadczy o szerokim zakresie kontaktów Augusta Ferdinanda von Lessena w trakcie jego podróży. Wizytówki zostały zebrane w Stambule, Kairze, Aleksandrii, we Włoszech i w Algierii⁵³.

Wśród najciekawszych przykładów można wskazać wizytówkę barona Hübscha von Grossthala ze znanej rodziny dragomanów stambulskich na służbie duńskiej. Mogła należeć do Kasimira (1791–1865) lub jego syna Justusa (1822–1898)⁵⁴ (il. 2).

W kategorii dokumentów niewątpliwymi perełkami są dwa drukowane arabica. Pierwsze z nich to tughra sułtana Abdülmecida I (panował w latach 1839–1861)⁵⁵. Tughry były kaligraficznymi oficjalnymi symbolami sułtanów osmańskich. Każdy sułtan miał własną, która była modyfikacją poprzednich. Tughry zajmują ważne miejsce w tradycji osmańskiej, a ich kopie bywały

⁴⁷ Papiery osobiste..., k. 14.

⁴⁸ Ibidem, k. 97.

⁴⁹ Ibidem, k. 38b.

⁵⁰ Ibidem, k. 42.

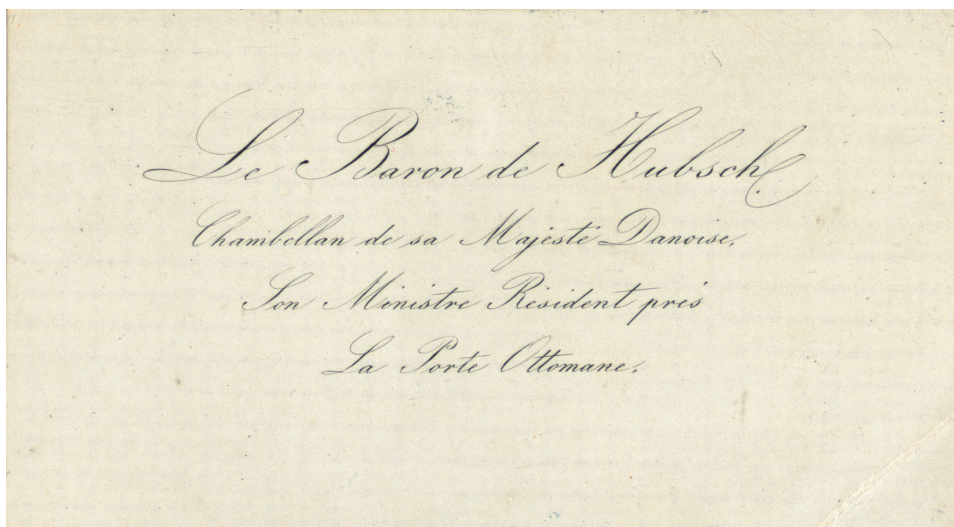
⁵¹ Ibidem, k. 51.

⁵² Ibidem, k. 133–134.

⁵³ Ibidem, k. 72, 78, 95, 112, 115.

⁵⁴ Martinus Rørbyes rejsedagbøger og -breve (Dzienniki podróży Martinusa Rørbyesa), strona Nowej Fundacji Carlsberg (Ny Carlsbergfondet), <https://roerbye.ktdk.dk/personer/kasimir-hubsch-von-grossthal> [dostęp: 2.05.2025]; Erik-Amburger-Datenbank. Ausländer im Russländischen Reich, strona Leibniz-Institut für Ost- und Südost-Europaforschung, <https://amburger.ios-regensburg.de/index.php?id=24483&mode=1> [dostęp: 2.05.2025].

⁵⁵ Papiery osobiste..., k. 74.

Il. 2. Wizytówka barona Hübscha von Grossthala, Rkp. sygn. 1701, k. 58a

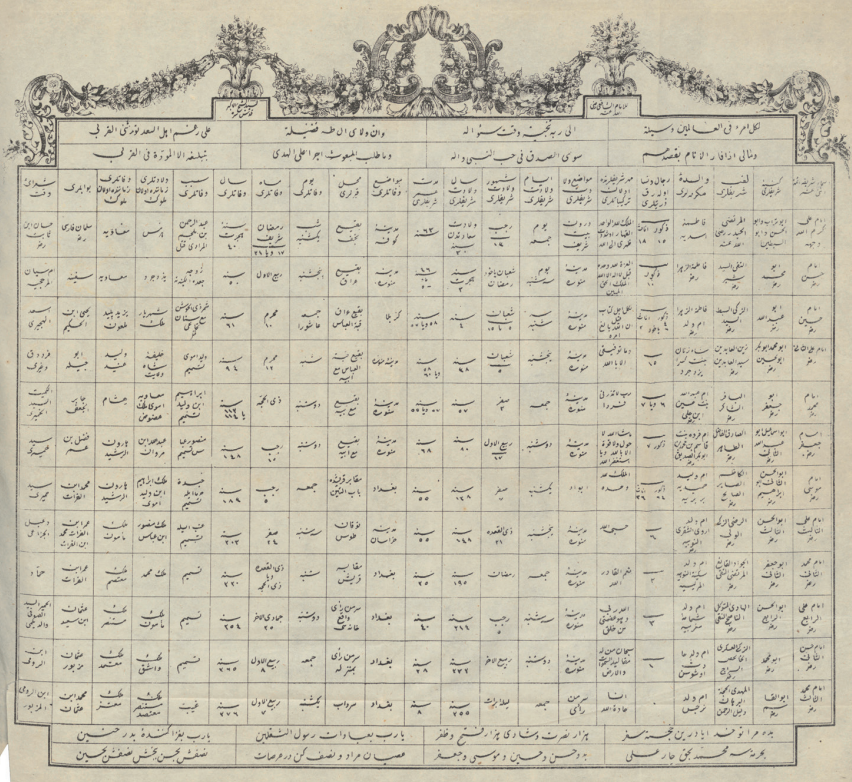
Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu.

Il. 3. Tughra sułtana Abdülmecida I, Rkp. sygn. 1701, k. 74

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu.

sprzedawane na bazarach (il. 3)⁵⁶. Drugim obiektem jest persko-arabsko-turecka tablica dydaktyczna powstała w kręgach szyickich. Zawiera listę imamów wraz z różnymi danymi dotyczącymi ich epok, a także fragmenty poezji i tekstów religijnych (il. 4)⁵⁷.

The table is a complex didactic tool, likely a calendar or a list of religious events, organized into columns. The headers at the top are in Persian/Arabic script. The main body of the table contains multiple columns of text, some in Persian/Arabic and others in Turkish. The text is arranged in a grid-like fashion, with some cells containing numbers or specific dates. The table is framed by an elaborate border of floral and geometric patterns. At the bottom, there are several lines of text, possibly a summary or a concluding statement, also in Persian/Arabic script.

Il. 4. Tablica dydaktyczna powstała w kręgach szyickich, Rkp. sygn. 1701, k. 75b

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu.

Prasa i fragmenty książek

W tej kategorii mieszczą się zarówno wycinki prasowe, jak i kilkunastokrotnie numery biuletynów, czyli gazet z repertuarem teatrów. Należą do nich: „Le

⁵⁶ S. Demir, *The Place and Importance of the Tughra Form in Turkish Calligraphy: The Example of Sultan Suleiman the Magnificent*, „Mevzu. Sosyal bilimler dergisi” 2023, t. 20.

⁵⁷ Papiery osobiste..., k. 75b.

moniteur des Théâtres” z 17 i 18 czerwca 1829 roku⁵⁸, „Le Journal du Théâtre” z 31 października 1858 roku⁵⁹ i „Programma Giornalerio degli spettacoli, balli, feste, concerti” z 22 listopada 1858 roku⁶⁰.

Do zbioru zostały włączone również dwa numery „Gothaisches Tagesblatt” z 28 i 30 września 1857 roku, zawierające dwuczęściową anonimową relację z podróży do Algierii. Choć autorstwo relacji nie zostało wskazane, na podstawie kontekstu i charakteru tekstu można przypuszczać, że jego autorem był sam baron von Lessen.

Dwa inne egzemplarze są związane z otrzymaniem wyróżnień przez von Lessena. W „Gothaischer Zeitung” z 12 sierpnia 1864 roku na pierwszej stronie widnieje informacja o krzyżu rycerskim I klasy „Herzoglichen Sashsen-Ernestinischen Hausordens”⁶¹. Z kolei numer „Wochenblatt Joanniter-Ordens” z 28 stycznia 1863 roku nawiązuje do włączenia barona w poczet joannitów⁶².

Można też wskazać wycinki pochodzące z różnych gazet, dotyczące spraw międzynarodowych. Tak jest w przypadku dodatków do „Altonaer Mercur” – z trzech kolejnych niedziel września 1855 roku⁶³. Ich punktem wspólnym jest, jak ją wówczas nazywano, kwestia turecka, czyli wojna krymska. Obok wspomnianych wycinków umieszczony został numer z 10 września 1856 roku⁶⁴. Znajdują się tu też wycinki z gazet włoskich⁶⁵.

Wycinki prasowe pochodzące z różnych tytułów łączy wspólna tematyka związana z budową Kanału Sueskiego i reformami przeprowadzanymi w Egipcie w drugiej połowie XIX wieku. Niestety, większość z tych materiałów pozbawiona jest informacji bibliograficznych umożliwiających jednoznaczną identyfikację źródła. W dwóch przypadkach udało się ustalić, że wycinki pochodzą z „Hamburger Nachrichten”; możliwe, że pozostałe również, na co może wskazywać podobny krój pisma. Znaczna część zawartych w nich informacji dotyczy roku 1867, co koreluje z momentem ustanowienia kedywatu Egiptu, a kolejne odnoszą się do roku 1869, tj. daty ukończenia budowy Kanału Sueskiego⁶⁶. W jednym z wycinków pojawiło się słynne zdanie przypisywane wielu osobom: „Le désert est soumis et vaincu” („Pustynia jest ujarzmiona

⁵⁸ Ibidem, k. 29a, 29b.

⁵⁹ Ibidem, k. 20.

⁶⁰ Ibidem, k. 139.

⁶¹ Ibidem, k. 91b.

⁶² Ibidem, k. 91a.

⁶³ Ibidem, k. 73 a–c.

⁶⁴ Ibidem, k. 73d.

⁶⁵ Ibidem, k. 140.

⁶⁶ Ibidem, k. 75 oraz nienumerowane karty między k. 74 a 75b.

i pokonana”). Dobrze oddaje ono ducha epoki, w której europejski kolonializm święcił triumf.

Oprócz wspomnianego fragmentu leksykonu arystokracji w zbiorze znajduje się także krótki tekst pracy autorstwa Giuseppego di Criscio, wydanej w 1858 roku w Neapolu pt. *L'antico Porto Giulio. Descritto per l'alacete*⁶⁷. Wśród omawianych materiałów odnaleźć można również druk zatytułowany *Ruhe auf der Flucht nach Egypten*, stanowiący opis ilustracji o tematyce biblijnej i syntetyczną charakterystykę jej autora – Josepha Heinemanna (1825–1901)⁶⁸.

Druki urzędowe, rachunki i bilety

Jest to zdecydowanie najobszerniejsza część zbioru. Zgromadzone przez Ferdinanda von Lessena dokumenty pozwalają odtworzyć spore fragmenty jego podróży i ponoszonych podczas nich kosztów. Jak wspomniano, wiele z tych rękopisów ma niekompletną lub nieczytelną datację. Mimo to ich analiza może być niezwykle ciekawa dla badania życia codziennego, w tym wypadku dla odtwarzania peregrynacji arystokracji w połowie XIX wieku.

Zdecydowanie najliczniejsze są rachunki hotelowe (31). Stanowią one bardzo interesujące źródło, część z nich zawiera wyszczególnioną listę usług, za które von Lessen płacił, korzystając z danego hotelu. Przykładem może być rachunek z Hotelu d'Orient w Algierze. Baron spędził tam osiem dni między 27 czerwca a 5 lipca 1855 roku i uiścił rachunek opiewający na kwotę 40,5 franka. Poza samym pobytem wyszczególnione zostały takie pozycje jak kawy (różne rodzaje), śniadania i kolacje (il. 5)⁶⁹.

Dużo mniejszą grupę stanowią rachunki z restauracji czy podróżne. Baron von Lessen korzystał z dylizansów, promów i statków. Przykładem zachowanych opłat za podróże jest rachunek wystawiony za przejazd dylizansem z Bazylei do Neuchâtel w zachodniej Szwajcarii 4 czerwca 1855 roku, opiewający na kwotę 19,10 franków⁷⁰.

Jako kolejny przykład rachunku można wskazać szczegółowy dokument z firmy D. Dumreichera w Aleksandrii z datą 4 sierpnia 1852 roku. Przedsiębiorstwo to założył Daniel Dumreicher (1791–1848), konsul, kupiec i znany

⁶⁷ Ibidem, k. 148.

⁶⁸ Ibidem, k. 82. Brak informacji wydawniczych. Szkic – zob. <https://hieronymus-online.de/wp-content/uploads/2023/12/BiblischeGeschichte125.jpg> [dostęp: 10.04.2025].

⁶⁹ Papiery osobiste..., k. 54.

⁷⁰ Ibidem, k. 16.

HÔTEL D'ORIENT		
TENU PAR		
GUEIT-CORDARY		
SUCCESEUR DE MARIUS GRISOLLE		
Rue de la marine, Alger.		
Doit Monsieur Leis N ^o 12.		
arrivé le 27 juin parti le 5 juillet		
Alger le 5 juillet 1852.		
8 jours de Chambre	16	..
h. 27 1 Dîner dîner	4	..
h. 28 1 Café au lait dîner dîner	4	50
h. 29 1 Café au lait dîner	2	50
h. 20 1 Café au lait dîner	2	50
h. 1 ^{re} 1 Café au lait dîner	2	50
h. 2 1 Café au lait	..	50
h. 4 1 Dîner dîner	4	..
h. 3 1 Café au lait dîner	2	50
Donnée	1	50
	40	50
acquitté		
M. J. J. J.		

Il. 5. Rachunek z Hotelu u d'Orient w Algierze z 1852 roku, Rkp. sygn. 1701, k. 54

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu.

Alessandria li 4 Agosto 1852

Sig^{or} de Lessen Dare a

D. DUMREICHER.

Per l'approbo venduto e consegnato gli per pronti contanti

3	pezze di seta cotta a \$7 $\frac{1}{2}$	\$ 22 $\frac{1}{2}$
1	pezza di seta cruda "	5 $\frac{1}{2}$
2	Album "	9
1	borsa di Tabacco a uso Costantinopoli	1
1	faccia di cuscino di suria a \$5	5
	<i>Tal dato per il suddetto</i>	<i>\$ 51$\frac{1}{2}$</i>
	<i>L. A. Huri</i>	

Il. 6. Rachunek z firmy D. Dumreichera w Aleksandrii z 1852 roku, Rkp. sygn. 1701, k. 80
Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu.

pośrednik w handlu antykami⁷¹. Von Lessen zakupił trzy bele gotowanego jedwabiu, jedną belę surowego jedwabiu, album (zapewne rodzaj zeszytu), woreczek tytoniu do użytku w Konstantynopolu, powłokę na poduszkę w stylu suria, a rachunek wystawił L.A. Huri⁷². Całość kosztowała 51,5 piastra (il. 6)⁷³.

Szczególnie interesującą część kolekcji stanowią druki urzędowe pochodzące z różnych instytucji i państw. Wśród nich znajduje się dokument

⁷¹ W. Petz, *Daniel Dumreicher (1791–1848). Kaufmann, Konsul, Mittler zwischen den Kulturen*, w: *Lebensbilder aus dem Bayerischen Schwaben*, t. 19, red. G. Grünsteudel, W. Sponsel, Steinmeier 2017.

⁷² Za pomoc w odczytaniu i tłumaczeniu dziękuję prof. UMK dr hab. Sylwii Skuzie oraz Sandrze Białousz.

⁷³ Piastra (qirš) była walutą egipską do 1882 roku. Na rachunku widnieje \$51,5. Papiery osobiste..., k. 80.

Il. 7. Pozwolenie na podróż wydane przez uniwersytet w Getyndze w 1825 roku, Rkp. sygn. 1701, k. 3

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu.

o charakterze zbliżonym do czeku podróżnego, wystawiony 17 maja 1823 roku na nazwisko 19-letniego wówczas Augusta Ferdinanda von Lessena i opiewający na kwotę 8 [?] szylingów. Dokument ten zawiera również szczegółowy rysopis właściciela⁷⁴.

Tuż za tym drukiem w analizowanym zbiorze znajduje się pozwolenie na podróż wraz z potwierdzeniem tożsamości dla 21-letniego studenta uniwersytetu w Getyndze. Dokument został wystawiony 23 sierpnia 1825 roku i – obok adnotacji z Getyngi – zawiera liczne pieczęcie i notatki z terenu Niemiec (il. 7)⁷⁵.

W zbiorze mieści się także kilka paszportów i zgód na podróż⁷⁶. Bardzo ciekawy jest Reise-Pass, wydany w Gocie 29 maja 1855 roku, z pieczęciami Komisarjatu Centralnego Policji w Algierze oraz konsulatów Prus w Algierze i Mar-sylii⁷⁷. Inny natomiast wystawiony został przez konsulat Danii w Aleksandrii

⁷⁴ Ibidem, k. 2.

⁷⁵ Ibidem, k. 3.

⁷⁶ Ibidem, k. 4–8, 81.

⁷⁷ Ibidem, k. 8.

4 sierpnia 1852 roku⁷⁸. Zestawienie tych dwóch dokumentów pokazuje zmiany w przynależności rodzimego dla von Lessena Szlezwiku. Paszporty w takim kształcie były jeszcze wówczas względną nowością. Jak podsumowuje Martin Anderson, stanowiły środek, który ułatwiał rządowi wyegzekwowanie zobowiązań od obywateli – przede wszystkim podatków i służby wojskowej⁷⁹. Najważniejszy badacz paszportów tej epoki John Torpey pokazuje cały proces unifikacji paszportów na terenie państw niemieckich – starsze paszporty von Lessena (np. z 1830 i 1835 roku) pochodzą jeszcze z czasów przed podpisaniem Passkartenvertrag (umowy paszportowej) 18 października 1850 roku⁸⁰. Traktat wprowadzał standardy podobnych dokumentów, co widać już w paszporcie z 1855 roku.

Listy i notatki

W omawianym zbiorze zachowała się część korespondencji Ferdinanda von Lessena. W tomie znajdującym się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu znajdują się wyłącznie listy związane z podróżami, a szczególnie z poważniejszymi zakupami. Sporządzone są w kilku językach, głównie w niemieckim, francuskim i włoskim.

Zbiór pamiętek zgromadzonych przez Augusta Ferdinanda von Lessena stanowi unikalne źródło, które nie tylko dokumentuje jego rozległą aktywność podróżniczą, lecz także odzwierciedla realia kulturowe i społeczne Europy XIX wieku, a w pewnym zakresie również regionów takich jak Algieria czy Egipt. Materiały te ukazują von Lessena jako osobę o szerokim zakresie zainteresowań, aktywnie uczestniczącą zarówno w życiu politycznym – czego przykładem może być jego zaangażowanie w wydarzenia I wojny o Szlezwik (1848–1850) – jak i w życiu kulturalnym epoki.

Pełna rekonstrukcja biografii Augusta Ferdinanda von Lessena i szczegółowego przebiegu jego podróży wymaga dalszych badań, w tym pogłębionej kwerendy archiwalnej, zwłaszcza w zasobach niemieckich. Zachowany zbiór stanowi jednak istotne źródło badawcze, które może posłużyć jako podstawa do dalszych rozważań na temat mobilności europejskiej arystokracji, dyplomacji i praktyk kolekcjonerskich w XIX wieku. Kontynuacja badań nad pamiętkami von Lessena przechowywanymi w Bibliotece

⁷⁸ Ibidem, k. 81.

⁷⁹ M. Anderson, *Tourism and the Development of the Modern British Passport, 1814–1858*, „Journal of British Studies” 2010, t. 49, nr 2, s. 259.

⁸⁰ J.C. Torpey, *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*, New York–Cambridge 2018, s. 91–94.

Uniwersyteckiej w Poznaniu – w szczególności nad korespondencją – może dostarczyć nowe dane na temat zarówno samego właściciela zbioru, jak i społeczno-kulturowego kontekstu podróży niemieckiej arystokracji w okresie przedzjednoczeniowym.

Bibliografia – References

Źródła

Papiery osobiste, notatki, mapy, bilety, afisze z podróży po Europie i Afryce Północnej Augusta Ferdinanda von Lessen/Leesen, odbytych w latach 1830–1852, Biblioteka Uniwersytecka UAM, Rkp. sygn. 1701.

Opracowania

Anderson M., *Tourism and the Development of the Modern British Passport, 1814–1858*, „Journal of British Studies” 2010, t. 49, nr 2, s. 258–282. DOI: <https://doi.org/10.1086/649764>

Bohn R., *Geschichte Schleswig-Holsteins*, München: C.H. Beck 2015. DOI: <https://doi.org/10.17104/9783406618444>

Demir S., *The Place and Importance of the Tughra Form in Turkish Calligraphy: The Example of Sultan Suleiman the Magnificent*, „Mevzu. Sosyal bilimler dergisi” 2023, t. 20, s. 670–693. DOI: <https://doi.org/10.56720/mevzu.1336213>

[b.a.], *Denkmal-Anlage wird restauriert*, 4 kwietnia 2007, <https://www.fehmarn24.de/fehmarndenkmal-anlage-wird-restauriert-669142.html> [dostęp: 18.03.2025].

Kneschke E.H., *Neues Allgemeines Deutsches Adels-Lexicon im Vereine mit mehreren Historikern*, t. 5, Leipzig: Verlag Friedrich Voigt 1864.

Lepagnot L., *Les théâtres en Algérie de 1830 à 1860*, „Revue d'histoire des colonies” 1952, t. 39, s. 76–102. DOI: <https://doi.org/10.3406/outre.1952.1177>

Leyko M., *Teatralizacja życia publicznego w Niemczech w XIX wieku*, w: *Teatr masowy – teatr dla mas*, red. M. Leyko, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2011, s. 169–182. DOI: <https://doi.org/10.18778/7525-558-4.10>

Liste der Ehrenritter des Johanniterordens 1853–1918, red. N. Scheuring, poz. 825, [b.m.] 2021, [s. 21], https://www.deutsche-gesellschaft-fuer-ordenskunde.de/DGOWP/wp-content/uploads/2021/07/Liste_Ehrenritter_Johanniterorden_N_Scheuring.pdf [dostęp: 7.03.2025].

Majątki Wielkopolskie, t. 4: Powiat Leszczyński, oprac. M. Jarzewicz, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego 1996.

Petz W., *Daniel Dumreicher (1791–1848). Kaufmann, Konsul, Mittler zwischen den Kulturen*, w: *Lebensbilder aus dem Bayerischen Schwaben*, t. 19, red. G. Grünstedel, W. Sponsel, Deiningen: Steinmeier 2017, s. 267–318.

Schulz E., *Beschreibung der Vasensammlung des Freiherrn F. von Leesen*, Leipzig: B.G. Taubner's Verlagshandlung 1871.

Torpey J.C., *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*, New York–Cambridge: Cambridge University Press 2018. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108664271>

Voss J., *Chronikartige Beschreibung der Insel Fehmarn*, t. 2, Burg a. F.: Commissions-Verlag von N. Dose 1891.

Źródła internetowe

The Consortium of European Research Libraries Thesaurus, <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01935987> [dostęp: 18.02.2025].

DeutscheBiographie, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116855061.html> [dostęp: 6.03.2025].

Region Wielkopolska (portal opracowany przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu), <https://regionwielkopolska.pl/katalog-obiektow/palac-w-drzeczkwie/> [dostęp: 18.03.2025].

Landesarchiv Baden-Württemberg. Hauptstaatsarchiv Stuttgart, <http://www.landesar-chiv-bw.de/plink/?f=1-576099> [dostęp: 4.04.2025].

Heinemann J., *Ruhe auf der Flucht nach Egypten*, <https://hieronymus-online.de/wp-content/uploads/2023/12/BiblischeGeschichte125.jpg> [dostęp: 10.04.2025].

Rørbyes rejsedagbøger og -breve (Dzienniki podróży Martinusa Rørbyesa), strona Nowej Fundacji Carlsberg (Ny Carlsbergfondet), <https://roerbye.ktdk.dk/personer/kasimir-hubsch-von-grossthal> [dostęp: 2.05.2025].

Erik-Amburger-Datenbank. Ausländer im Russländischen Reich, strona Leibniz-Institut für Ost- und Südost-Europaforschung, <https://amburger.ios-regensburg.de/index.php?id=24483&mode=1> [dostęp: 2.05.2025].

Filip Andrzej Jakubowski

Pamiętki Augusta Ferdinanda von Lessena/Leesena (1804–1876) w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu

Streszczenie. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie i analiza niepublikowanego dotąd zbioru pamiętek podróżnych Augusta Ferdinanda von Lessena (1804–1876). Zbiór ten jest przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu i stanowi istotne źródło do badań nad mobilnością europejskiej arystokracji, kulturą podróży i praktykami kolekcjonerskimi XIX wieku. **Metody** badawcze zastosowane w artykule obejmują szczegółową analizę zawartości tomu liczącego 149 jednostek (w tym dokumenty rękopiśmienne i drukowane, szkic biogramu barona, a także próbę rekonstrukcji szlaku podróży barona von Lessena na podstawie dokumentów podróżnych, rachunków hotelowych i biletów. Przeprowadzone analizy prowadzą do **wniosku**, że omawiany zbiór ma wartość nie tylko dokumentacyjną, ale również interpretacyjną, ponieważ umożliwia wgląd w życie codzienne, sieci społeczne i strategie autoprezentacji arystokracji niemieckiej w XIX wieku. Zgromadzone materiały świadczą o rozległych kontaktach właściciela zbioru, jego aktywności politycznej i kulturowej oraz o znaczącej roli, jaką odgrywał w procesie kształtowania pamięci rodzinnej i społecznej. Zbiór ten zasługuje na dalszą eksplorację, w szczególności w kontekście badań nad europejską dyplomacją i transnarodową mobilnością elit w analizowanym okresie.

Słowa kluczowe: pamiątki z podróży, XIX wiek, dyplomacja europejska, August Ferdinand von Lessen.

Tekst wpłynął do Redakcji 26 maja 2025 roku.

Filip Andrzej Jakubowski – dr, arabista i historyk, od 2021 roku kierownik Zakładu Arabistyki i Islamistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jego zainteresowania naukowe obejmują średniowieczną historiografię arabską, historię prawa muzułmańskiego, al-Andalus oraz studiów orientalnych w Europie. Obecnie – w ramach grantu NPRH – pracuje wraz z prof. Marcinem Michalskim nad polskim przekładem *Lqk złota* al-Mas‘ūdiego (zm. 960).